

Latvijas trimdas arhīvi: Hūvera institūta kolekciju piemērs

Valters Ščerbinskis

Latvijas Valsts vēstures arhīvs

Viena no lielākajām ar Latviju saistīto arhīva materiālu kolekcijām ārvalstīs atrodas Hūvera institūta arhīvā ASV. Līdzās Nacionālās bibliotēkas kolekcijām, dažu Vācijas, Krievijas arhīvu un Igaunijas Vēstures arhīva krājumiem, tā ir vieta, kur glabājas nozīmīgākās Latvijas vēstures liecības. Pārskats par tur esošajiem krājumiem atklāj trimdas vēstures liecību materiālu glabāšanas un vākšanas principus. Tas sniedz arī ieskatu un empīriku atsevišķos ar latviešu trimdas arhīvniecību saistītos jautājumos.

Priekšvēsture

Jau 1944. g. rudenī daudzi tūkstoši, - tiek lēsts, ka apmēram 200 000, -latviešu devās trimdā. Starp viņiem galvenokārt bija inteliģence, sociāli aktīvas personas, kuras drīz Vācijā, Zviedrijā, vēlāk ASV, Kanādā, Austrālijā un Dienvidamerikā radīja plašu, daudzskaitlīgu un ļoti aktīvu etnisko organizāciju tīklu. Tika izveidots liels skaits luterāņu, katoļu, pareizticīgo, dievturu draudžu, labdarības organizācijas, profesionālās biedrības, vairāk nekā 45 dažādas akadēmiskās mūža organizācijas, krājēju, politiskās, sporta utt. biedrības. Lieki piebilst, ka tām visām bija savi arhīvi. Arī daudzi intelektuāļi, sabiedriski darbinieki bieži izveidoja savus privātos arhīvus, kas varēja interesēt plašāku publiku. Cerības, ka padomju okupācijas režīms drīz sabruks, rosināja domas par drīzu pārnākšanu dzimtenē. Tomēr, tā kā Aukstais karš nebeidzās ar ātru uzvaru pār komunistisko sistēmu un latviešu atbrīvošanu, jau no 60. gadiem latviešu trimdā sākās diskusijas par to, kā labāk saglabāt liecības nākamajām paaudzēm.

Tādēļ arhīva materiāliem vienmēr ir bijusi liela nozīme. Varētu pat teikt tā - ja par tevi nav lietas, tu neeksistē. 1981. gadā populārajā laikrakstā „Laiks” tika publicēts raksts ar ļoti skaidru nosaukumu „Kas notiks ar mūsu arhīviem?”¹. Tā autors, latviešu trimdas amatiervēsturnieks Osvalds Akmentiņš, uzsvēra traģiskos trimdas arhīvu apstākļus Amerikā: liela to daļa bija pazuduši, lai gan vairāki cilvēki tos mēģināja vākt kopā un saglabāt, piemēram, viena no lielākajām latviešu dokumentu kolekcijām pēc Akmentiņa vērtējuma bija sabiedriskajam darbiniekam Ritmanim Portlendā.

Tomēr dokumentu glabāšana privātās kolekcijās vai arhīvu glabāšana mājās dažkārt radīja draudus kolekciju saglabāšanai. Piemēram, Akmentiņš minēja gadījumu ar veclatviešu dzejnieka Freidenfelda ļoti interesanto un apjomīgo kolekciju (tā sastāvēja galvenokārt no sarakstes ar dažādiem latviešu māksliniekiem), kas tika glabāta vietējās preses biedrības priekšsēdētāja mājas pagrabā. Pēc pagraba applūšanas mājas sētnieks visus dokumentus izmeta ārā. Ugunsgrēkā sadega daļa no žurnālista Oļģerta Liepiņa arhīva. Akmentiņš secināja, ka vienīgie dokumenti, kas bija saglabājušies par laikposmu pirms 1944. gada, bija tie, kas glabājās Ņujorkas un Bostonas arhīvos, kā arī bijušā konsula Jēkaba Zīberga kolekcijā.

Tādējādi bez skaidras vīzijas un zināšanām par to, kā un kur glabāt arhīvus, tika zaudēts liels skaits interesantu un vērtīgu dokumentu. Lai gan daudzi dokumenti tika nozaudēti un daudzi tika turēti privātos dzīvokļos vai biedrību īrētajās telpās, daļa no arhīviem šodien ir saglabājušies. Hūvera institūta arhīvs jau no tā dibināšanas vāca kolekcijas par Austrumeiropu, tajā skaitā arī Latviju, un tā šķita īstā vieta, kur nodot trimdas vērtīgākos un interesantākos dokumentus.

¹ Akmentiņš O. Kas notiks ar mūsu arhīviem? // Laiks.-1981.-9. sept.

Kāda rakstura materiāli atrodami Hūvera institūta arhīvā?

Par to, ka Hūvera arhīvā atrodams liels skaits latviešu trimdas materiālu, lielā mērā jāpateicas vienai personai – Amerikas latviešu vēsturniekam, netālu esošās Sanhosē Pavalsts universitātes profesoram Edgaram Andersonam. E. Andersons labi saprata, cik liela nozīme arhīviem ir kā pirmavotam pētniecībā un arī kā nozīmīgai liecībai par trimdas pastāvēšanu. Viņa rosības rezultātā Hūvera arhīvā izveidojās nozīmīga latviešu materiālu kolekcija. Būdams aktīvs latviešu sabiedriskajā dzīvē, Andersons ieteica dažādām organizācijām un privātpersonām nodot dokumentus šajā amerikāņu privātajā arhīvā. Jāsaka, ka lielā mērā pateicoties šai viņa rīcībai, lielākā daļa no tiem ir nonākuši līdz mūsdienām. Pretējā gadījumā mēs nevarētu būt droši, kāds liktenis šos dokumentus sagaidītu.

Tātad, kas atrodas Hūvera institūta arhīvā?

Svarīgākā daļa neapšaubāmi ir sūtņu arhīvi, kas ir visai skrupulozi saglabāti. Sūtņu Feldmaņa, Bīlmaņa un dažu citu kolekcijās atrodama viņu oficiālā sarakste, liels skaits laikrakstu izgriezumus un citi dokumenti.

Otra lielākā dokumentu grupa sastāv no privātajiem arhīviem, kas ir nodoti arhīvam Andersona aktivitāšu rezultātā. Tur ir, piemēram, ļoti interesanta un nozīmīga aktīvo nacionālistu vadoņa Gustava Celmiņa sarakste, pazīstamā sociāldemokrāta Fēliksa Cielēna kolekcija vairākās kastēs ar viņa saraksti, kā arī liels skaits mazāk svarīgu trimdinieku kolekciju, kas sastāv no privātu dokumentu vai to kopiju, arī fotogrāfiju krājumiem. Tomēr Hūvera institūta arhīvā noteikti trūkst kolekcijas, kas liecinātu par latviešu trimdas aktīvo sabiedrisko darbību. Šeit nav pārstāvēts nevienas organizācijas arhīvs. Tomēr šķiet saprotami, ka Hūvera arhīvs galvenokārt koncentrējas uz atsevišķām kolekcijām, nevis veic plānveidīgu un sistemātisku kolekciju papildināšanu.

Trešā lielākā grupa sastāv no kolekcijām, kas nonākušas Hūvera arhīvā pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. Tur ir atrodamas lielas vairāku institūciju kolekcijas, kas galvenokārt sastāv no drukātiem materiāliem. Ir arī trīs lielākas kolekcijas – vienā no tām ir Latvijas deputāta Eizāna dokumenti par darbību Atmodas laikā PSRS Augstākajā padomē Maskavā, tad Latvijas politiķa M. Vulfsona dokumentu kolekcija un visbeidzot – latviešu lielinieka A. Kārkliņa dokumentu krājums, kurā atrodami dokumenti pat no Krievijas Pilsoņu kara laikiem. Šķiet, ka cilvēki, kuri pirms tam glabāja šīs kolekcijas, necerēja, ka tās Latvijā varētu būt pienācīgi glabātas, un, iespējams, arī vēlējās, lai viņu vārds kļūtu starptautiski pazīstams. Kādam vajadzētu būt Latvijas arhīvu politikai attiecībā pret privātajām kolekcijām, kas tiek nodotas ārvalstu arhīvos? Šķiet, ja Latvijas arhīvi nepārliecinās cilvēkus, kuru rīcībā ir svarīgi vēstures dokumenti, nodot tos vietējos arhīvos, Latvija zaudēs zināmu skaitu interesantu un nozīmīgu vēstures liecību.

Tomēr paliek jautājums par Hūvera institūta arhīva nozīmīgumu Latvijai un no tā izrietošais jautājums par mikrofilmēšanu un kopēšanu. Kad atgriezos atpakaļ no Kalifornijas, kur tiku nosūtīts, lai novērtētu nepieciešamību kopēt/ mikrofilmēt noteiktas Hūvera kolekcijas, es sastādīju sarakstu ar arhīva lietām, un vispirms izvēlējos dokumentus, kuru kopijām noteikti vajadzētu atrasties arī Latvijas arhīvos, kam būtu nozīmīga loma vēstures izpētē. Tomēr tādu dokumentu šajā arhīvā nav pārāk daudz. Šajā kategorijā ietilpināmas diplomātu kolekcijas – ne tāpēc, ka tās saturētu kaut ko jaunu vai neizpētītu, bet tādēļ, ka pārējās sūtņu kolekcijas jau atrodas Latvijā un tādā veidā Latvijas sūtņu dokumentācija beidzot atrastos vienuviet.

Šodien ļoti svarīga ir Otrā pasaules kara dokumentācijas, kura līdz šim ir tikusi glabāta galvenokārt ārzemju arhīvos, pētniecība, un ne tikai akadēmiskiem, bet arī politiskiem mērķiem. Hūvera institūta arhīvā atrodama plaša Latvijas Centrālās komitejas kolekcija ar plašām statistikas ziņām un citiem dokumentiem, kas savākti uzreiz pēc kara. Šī kolekcija ar Daugavas Vanagu starpniecību jau ir mikrofilmēta un atrodas Latvijas Valsts arhīvā.

Vispārējs Hūvera institūta arhīva pārskats palīdz noskaidrot latviešu trimdas kolekciju apjomu. Vispārinot jāsecina, ka kopējamo/ mikrofilmējamo lietu skaits ir salīdzinoši neliels. Gandrīz nemaz nav dokumentu par pašu trimdu, tās organizācijām, sabiedriskajām aktivitātēm, organizāciju biedriem utt. Papildu arguments tam, ka organizāciju arhīvu vākšana ir atstāta Latvijas iestāžu ziņā, ir tas, ka ASV likumdošana neparedz biedrību dokumentācijas saglabāšanu. Līdz ar to tikai Latvijas arhīvi nākotnē varētu būt trimdas dzīves dokumentācijas saglabātāji.

Nepieciešamība apzināt un nogādāt Latvijā trimdas arhīvus ir neatliekams un svarīgs pienākums. Es ceru, ka neizveidosies tāda situācija, kā, piemēram, ar Pilsoņu kongresu 90. gadu sākumā. Šodien ir ļoti niecīgas dokumentāras liecības par šīs skaitliski lielās un nozīmīgās organizācijas pastāvēšanu un tās aktivitātēm. Vairums tā aktīvistu principiālu iemeslu dēļ neatzina Latvijas leģitimitāti un tādēļ nav nodevuši dokumentus arhīvos. Iespējams, Latvijas arhīvi savulaik nav bijuši spējīgi viņus pārliecināt. Šobrīd pētniekiem vienīgais informācijas avots par Pilsoņu kongresu ir laikraksti.

Kur būtu jāglabājas trimdas arhīviem?

Šodienas Latvijas arhīvos nav striktas robežas starp arhīvu kompetencēm trimdas dokumentu komplektēšanā. Kuri arhīvi ir atbildīgi par attiecīgo trimdas dokumentu iegūšanu, kopēšanu un pārvešanu uz Latviju? Vai trimdas un pēc 1944. g. veidotajām diplomātu kolekcijām jāatrodas Latvijas Valsts arhīvā vai Latvijas Valsts vēstures arhīvā (kur tiek glabātas visas pārējās diplomātiskā dienesta kolekcijas neatkarīgi no to rašanās gada)? Kur būtu jāatrodas Hūvera institūta arhīva mikrofilmētajām kolekcijām? Jautājumam par fotodokumentu kolekcijām es dziļāk nepieskāros, jo visiem lielākajiem arhīviem ir fotomateriālu kolekcijas neatkarīgi no tā, vai tie tiek vai netiek pienācīgi uzglabāti.

Kā liecina viens no trimdas arhīvu ieguvumu pārskatiem,² tad nav kopīgas, vienotas un skaidras politikas saistībā ar ienākošajiem trimdas dokumentiem. Par vienu un to pašu tēmu ir iespējams atrast dokumentus dažādās institūcijās. Vairumā gadījumu kolekcijas nonāk arhīvos un muzejos personisku kontaktu rezultātā. Tā kā ne Hūvera institūta arhīvs, ne arī citi amerikāņu arhīvi nenodarbojas ar latviešu trimdas arhīvu vākšanu, šķiet, ka pēc daudziem gadiem trimdas vēstures kopaina būs visai fragmentāra.

Literatūra

O. Akmentiņš, 1981. Kas notiks ar mūsu arhīviem? – Laiks, 1981, 9. september.

² Trimdas arhīvi atgriežas.–Rīga, 2000.